

### Аннотация

*Некига С. Н.* Понятие правового компромисса. — Статья.

В статье определено понятие компромисса в праве. Проведен анализ компромисса как приоритетного направления развития в сфере юриспруденции. Автором очерчены характерные признаки, содержание, границы применения компромисса.

*Ключевые слова:* понятие компромисса, правовой компромисс, политический компромисс, использование компромисса.

### Анотація

*Некига С. М.* Поняття правового компромісу. — Стаття.

У статті здійснено визначення поняття компромісу в праві. Проведений аналіз компромісу як пріоритетного напрямку розвитку у сфері юриспруденції. Автором окреслені характерні ознаки, зміст, межі застосування компромісу.

*Ключові слова:* поняття компромісу, правовий компроміс, політичний компроміс, використання компромісу, зміст компромісу.

### Summary

*Nekiga S. M.* The concept of a legal compromise. — Article.

The article defines the concept of compromise in the law. The analysis compromise of the as a priority area for development in the field of jurisprudence. The author outlines the characteristic features, content, application limits of compromise.

*Keywords:* the concept of compromise, legal compromise, a political compromise, the use of compromise.

УДК 340.1

*Л. М. Мозолюк-Боднар*

### ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

Будь-яка сфера життєдіяльності суспільства та держави неможлива без належної впорядкованості суспільних зв'язків, дотримання та виконання певних правил поведінки. Все це охоплює собою поняття «дисципліна», оскільки саме вона є необхідною умовою ефективного функціонування суспільства і держави.

У науковій літературі значна увага приділяється дослідженню дисципліни в державі. Зокрема, активно досліджували поняття «дисципліни» такі вчені-правознавці, як: С. С. Алексєєв, П. Т. Васьков, С. Д. Волошко, Д. О. Гавриленко, А. А. Горницький, В. М. Корельський, С. К. Косаков, В. М. Кудрявцев, Е. Г. Неїдзе, Б. М. Лазарєв, А. Е. Маноха, А. Є. Пашерстник, Б. І. Пугінський, М. П. Шестакова, Ф. Н. Фаткуллін та інші. Однак в юридичній літературі й досі відсутній теоретико-правовий аналіз змісту поняття «дисципліна», без глибокого дослідження якого неможливо визначити її сутність. Тому метою даного дослідження є аналіз структурних елементів дисципліни, що складають її зміст та визначають сутність.

Досягнення поставленої мети обумовлює вирішення таких завдань: розглянути наукові думки з приводу розуміння змісту дисципліни; проаналізувати

зміст дисципліни в державі на прикладі її окремих різновидів, що надасть змогу виділити її складові (структурні елементи), які становлять зміст даного явища; здійснити теоретико-правовий аналіз структурних елементів змісту дисципліни та співвідношення їх між собою; сформулювати визначення змісту поняття «дисципліна» з врахуванням її структурних елементів, що визначають її сутність.

На думку В. М. Манохіна, зміст дисципліни складають правові норми, а також норми технічні і економічні. Вчений вважає, що завдяки правовим нормам, які складають зміст державної дисципліни, в процесі державного управління вирішуються такі складні та важливі завдання у сфері народного господарства, як технічне нормування, економічне нормування, організація трудових процесів тощо. Основними формами вираження технічних норм є положення, правила, інструкції (наприклад, правила техніки безпеки). Дотримання затверджених у відповідному порядку технічних норм та заснованих на них конкретних індивідуальних приписів є одним з основних елементів державної дисципліни у сфері народного господарства. Економічні норми також, на думку В. М. Манохіна, є пріоритетними та, так як і технічні, можуть носити рекомендаційний або обов'язковий характер. Формами вираження економічних норм є нормативно-правові акти держави [1, 12–15].

В. С. Манешин та Т. З. Косоруков, при дослідженні змісту дисципліни, аналізували її як обов'язок, який включає в себе як правовий, так і морально-етичний зміст. Однак перевага тут віддається все ж правовому аспекту. Крім цього, В. С. Манешин вважав, що найбільш суттєво обумовлюється дисципліна правовою культурою, а в більш широкому плані — рівнем масової культури взагалі. Як вважав вчений, правовий аспект дисципліни впливає більшою мірою з суспільної правосвідомості [2, 42–45].

На сучасному етапі дослідження змісту державної дисципліни Д. В. Мамчур виділяв її виконавчий зміст, який полягає у сумлінному ставленні фізичних та юридичних осіб до виконання (реалізації) покладених на них повноважень [3, 346]. Однак дана характеристика змісту державної дисципліни, на нашу думку, хоча і є суттєвою, але недостатньою. Оскільки зміст дисципліни не зводиться лише до виконання правових норм, крім цього поза увагою залишаються окремі елементи дисципліни, завдяки яким можна проаналізувати та визначити її зміст. Зокрема, це певні правила, вимоги, моральні переконання суб'єктів суспільних відносин щодо реалізації дисципліни тощо.

На думку Н. А. Жданової, з етико-філософської точки зору структурними елементами сучасної дисципліни є: примус, свобода і воля, а в центрі цих складових — уособлення порядку. Свобода в самому загальному розумінні полягає у свободі вибору з декількох варіантів; примус є спонукання до дій; воля — синтез розумної оцінки та прагнення [4, 170].

Безперечно, що різноманітність різновидів дисципліни вносить свою наповнюваність у її зміст. Приміром, зміст трудової дисципліни містить положення щодо дотримання учасниками трудового процесу встановленого розпорядку; зміст фінансової дисципліни містить певний порядок щодо здійснення фінан-

сової діяльності, який полягає у додержанні бюджетних, податкових та інших фінансових розпоряджень; зміст технологічної дисципліни міститься у встановленій технологічній документації, що застосовується в процесі виробничої діяльності [5, 459], військова дисципліна включає порядок та правила, які відносяться до внутрішнього устрою (військові статuti, накази тощо). Водночас зміст дисципліни не варто ототожнювати з самим поняттям «дисципліна», оскільки зміст дисципліни є більш широким за своєю сутністю та таким, що часто змінюється і наповнюється новими структурними елементами. Щодо визначення поняття «дисципліна», то воно є більш лаконічним, відносно сталим та досить широко обговорюється в юридичній літературі.

Отже, аналізуючи існуючі наукові думки щодо розуміння змісту дисципліни та розглядаючи зміст дисципліни на прикладі її окремих різновидів, що існують в державі, можна визначити сукупність структурних елементів, які розкривають зміст дисципліни: правила; обов'язки; вимоги; етично-моральні та психологічні переконання її суб'єктів у виборі тієї чи іншої поведінки чи взаємовідносин; сукупність існуючих звичаїв, ціннісних значень, які знаходяться в певній відповідності та взаємодії. Дані елементи дисципліни, на думку С. В. Соколова, входять до змісту військової дисципліни [6, 7]. Однак, вважаємо, що вони є загальними, за широтою свого застосування, та можуть бути складовими змісту будь-якого різновиду дисципліни.

Розглядаючи зміст дисципліни, слід відзначити, що одним із важливих її структурних елементів, який впливає на реалізацію дисципліни та відповідно правомірність поведінки, є наявність певних правил поведінки. У правилах викладаються настанови, що регулюють порядок будь-яких дій, поведінки юридичних чи фізичних осіб відповідно встановлених норм. Отже, правила спрямовані на врегулювання та підтримання суспільних відносин.

У будь-якій державі чи суспільстві людина має певні права та обов'язки, між якими існує взаємобаланс, що визначається дисципліною. Створення законів та їх виконання і дотримання визначає цей баланс. Таким чином, обов'язок — це окремий структурний елемент, який розкриває зміст дисципліни. Юридичний обов'язок — це міра необхідної поведінки, що є гарантією реалізації суб'єктами наданих їм прав [7]. На думку Г. І. Молева, оскільки дисципліна полягає у виконанні обов'язків, то необхідно виявити співвідношення категорій «суб'єктивне право» та «юридичний обов'язок» в контексті сутнісних особливостей дисципліни. Виходячи з уявлень про органічну єдність зазначених категорій, учений робить висновок, що дисципліна рівною мірою може бути пов'язана як з реалізацією юридичних обов'язків, так і суб'єктивних прав. Але обов'язки — не тільки юридична, але і етична категорія, яка відображає морально-правову свідомість суспільства і особистості [8, 18–20].

Наступним важливим структурним елементом змісту дисципліни є певні вимоги, завдяки яким можливо в повній мірі розкрити її зміст. Основна вимога дисципліни характеризується тим, що вона не повинна суперечити режиму законності, тобто правила поведінки, що складають її зміст, мають знаходитися в межах правового поля. У правовій практиці діє принцип: незнання

закону не звільняє правопорушника від відповідальності; вчинивши правопорушення, не можна посылатися у своє виправдання на незнання закону. Отже, основна вимога будь-якого виду дисципліни — це найсуворіше виконання законів й інших нормативних, соціальних та індивідуальних норм [9, 512]. Ця вимога є загальною, однак кожний окремих різновид дисципліни може містити спеціальні вимоги, які характерні лише для певного виду дисципліни. Наприклад, для військової дисципліни характерні вимоги щодо збройного захисту та поведінки військовослужбовців. Крім цього, аналізуючи вимоги дисципліни, зокрема, в умовах реформування органів внутрішніх справ, В. К. Колпаков робить висновок, що ці вимоги, з одного боку, відзначаються певною невизначеністю (наприклад, кожен працівник органів внутрішніх справ зобов'язаний підвищувати професійний рівень, але його межа практично не піддається оцінці), а з іншого — зверхнормативністю. Останнє вчений підтверджує тим, що від працівника органів внутрішніх справ вимагається не тільки належним чином виконувати свої функціональні обов'язки, а й бути бездоганно чистим в моральному, етичному плані, що доходить навіть до особистого життя [10, 81–82].

Етично-моральні та психологічні переконання суб'єктів у виборі тієї чи іншої поведінки чи взаємовідносин — це внутрішні структурні елементи дисципліни, які знаходяться у тісному взаємозв'язку. Етично-моральні переконання формуються в суспільстві, існують у свідомості людей та виступають критеріями у ставленні людей одне до одного і до суспільства. Психологічні переконання суб'єктів суспільних відносин у виборі тієї чи іншої поведінки залежать від самодисципліни, внутрішньої самоорганізації особи, духовності, культури тощо.

Сукупність існуючих звичаїв, ціннісних переконань, які знаходяться у певній відповідності та взаємодії, як зміст дисципліни, характеризується тим, що оскільки держава чи суспільство в своїй діяльності спирається на авторитет позитивних звичаїв і має внутрішнє переконання та волю для наслідування їх, то така держава має авторитет та розвиває дисциплінованість у своїх громадян. З іншого боку, певні правила та норми поведінки, що мають позитивний характер (ведуть до позитивних наслідків) в один історичний час, в інших історичних умовах можуть оцінюватися негативно залежно від пануючих у державі уявлень. Це свідчить про певну динаміку змін у змісті дисципліни у різні історичні періоди.

Враховуючи вищевикладене, можна розглянути співвідношення структурних елементів дисципліни, що складають її зміст. Зокрема, наявність певних норм або правил — це загальнообов'язковий елемент дисципліни, який може бути юридично закріплений державою та є якісною складовою змісту дисципліни. Він містить соціально-правові приписи, за допомогою яких відбувається реалізація правомірної та соціально-корисної поведінки, в основі якої лежить розуміння справедливості та корисності розпоряджень правових норм, відповідальності перед суспільством і державою за вчинки, що є показником соціальної зрілості й юридичної грамотності особи [11, 188]. Приміром, для тру-

дової дисципліни характерна наявність правил внутрішнього трудового розпорядку, які діють на кожному підприємстві чи в установі та які кожний працівник зобов'язаний дотримуватися.

Наявність певних норм або правил як структурний елемент змісту дисципліни знаходиться у тісному зв'язку з наступним її елементом — обов'язками, оскільки при їх реалізації забезпечується впорядкованість соціальних зв'язків. Наприклад, дотримання функціональних обов'язків певним працівником згідно з його посадою або дотримання трудового договору, де визначені основні обов'язки працівника тощо.

Крім обов'язків, до структурних елементів змісту дисципліни належать й вимоги. Основні вимоги дисципліни містяться в правових нормах. Наприклад, у трудовому законодавстві існують положення про дисципліну, яке регулює особливі умови праці й передбачає особливі вимоги, що ставляться до працівника у зв'язку з цими умовами. Тобто, залежно від різновиду дисципліни ці вимоги можуть бути різними. Однак основна, загальна вимога — виконання законів й інших нормативних, соціальних та індивідуальних норм. Законність є серцевиною, основою дисципліни.

Отже, наявність певних правил, норм, обов'язків та вимог є обов'язковими зовнішніми елементами змісту будь-якого різновиду дисципліни. Вони є тими складовими, що формують цілісний зміст дисципліни, спрямовані на врегулювання поведінки людини чи суспільних відносин та завдяки їм здійснюється протидія свавілю та хаосу. На відміну від них існують внутрішні елементи, які входять до змісту дисципліни. Зокрема, це моральні чи психологічні переконання її суб'єктів у виборі тієї чи іншої поведінки, певні звичаї, що впливають на поведінку. Часто дані елементи не містяться в правових приписах та ґрунтуються на суто суб'єктивних уявленнях людей про правомірність чи неправомірність, соціальну корисність чи шкідливість дій. На нашу думку, неможна недооцінювати значення внутрішніх структурних елементів змісту дисципліни, оскільки, по-перше, вони можуть бути закріплені в чинному законодавстві та при недодержанні їх можуть застосовуватися санкції з боку держави; по-друге, часто людина при реалізації дисципліни керується уявленнями, почуттями, тобто внутрішніми спонуканнями (совістю), при цьому, в більшості випадків, добровільно. Тому для змісту дисципліни характерна єдність та взаємодія внутрішніх і зовнішніх структурних елементів.

Таким чином, у сучасний період, у зв'язку з реформуванням всіх сфер життя суспільства та розвитком держави в цілому, дисципліна наповнюється більш широким змістом і водночас стає більш гнучкою. Зміст дисципліни визначається різноманітністю та доповнюваністю складових: норм, правил, вимог, які регулюють поведінку і діяльність суб'єктів суспільних відносин. Поява нових суспільних відносин в державі сприяє виникненню нових норм, правил, вимог, які регламентують ці відносини. Тому, вважаємо, що в загальному вигляді зміст дисципліни складають такі структурні елементи: правила; обов'язки; вимоги; етично-моральні та психологічні переконання її суб'єктів у виборі певної поведінки; сукупність існуючих звичаїв.

Отже, зміст поняття «дисципліна» можливо визначити як сукупність зовнішніх (обов'язкових) елементів (вимоги, правила, обов'язки суспільства) та внутрішніх елементів (етично-моральні та психологічні переконання її суб'єктів у виборі тієї чи іншої поведінки, які визначають належну свідому поведінку особи) у відносинах, що виникають між людьми, суспільством та державою і відповідно характеризують дане явище у всьому різноманітті проявів. Саме завдяки змісту дисципліни, аналізу її окремих структурних елементів можливо глибоко охопити сутність дисципліни, яка є одним із регуляторів суспільного життя та служить умовою ефективного функціонування держави. Розглянутий перелік структурних елементів дисципліни, що визначає її зміст, не є вичерпним та залежно від конкретного різновиду дисципліни, що існує в державі, може доповнюватися новими її складовими.

### Література

1. Манохин В. М. Государственная дисциплина в народном хозяйстве / В. М. Манохин. — М., 1970. — 208 с.
2. Манешин В. С. Дисциплина и общество (социально-философский аспект) / В. С. Манешин. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. — 302 с.
3. Мамчур Д. В. Сутність та значення дисципліни в державі [Електронний ресурс] // Форум права. — 2008. — № 2. — С. 344–348. — Режим доступу: [www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08mdvdvd.pdf](http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08mdvdvd.pdf).
4. Жданова Н. А. Этико-философские концепции дисциплины: дис. ... канд. филос. наук / Н. А. Жданова. — Новосибирск, 2008. — 208 с.
5. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник / О. Ф. Скакун. — Х.: Консум, 2001. — 656 с.
6. Соколов С. В. Соціально-світоглядні засади становлення військової дисципліни у збройних силах України: автореф. дис. ... канд. філос. наук / С. В. Соколов. — К., 2001. — 16 с.
7. Зайчук О. В. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник [Електронний ресурс] / О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — Режим доступу: [http://ebk.net.ua/Book/law/zaychuk\\_tdp/part2/406.htm](http://ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part2/406.htm)
8. Молев Г. И. Дисциплина в российском обществе: теоретико-правовой аспект: дис. ... канд. юрид. наук / Г. И. Молев. — Саратов, 2005. — 204 с.
9. Кельман М. С. Загальна теорія держави та права: підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин, Н. М. Хома. — Л.: Новий Світ — 2000, 2003. — 584 с.
10. Колпаков В. К. Законність та дисципліна в умовах реформування органів внутрішніх справ [Електронний ресурс] // Форум права. — 2008. — № 2. — С. 80–82. — Режим доступу: [www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/06kvkvs.pdf](http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/06kvkvs.pdf).
11. Актуальні проблеми теорії держави та права: [навч. посіб.] / [Є. В. Білозьоров, Є. О. Гіда, А. М. Завальний та ін.]; за заг. ред. Є. О. Гіди. — К.: ФОП О. С. Лішкан, 2010. — 258 с.

### Анотація

*Мозолюк-Боднар Л. М.* Зміст дисципліни: теоретико-правова характеристика. — Стаття.

Розглядається теоретико-правова характеристика змісту дисципліни. Виділено окремі структурні елементи, що складають зміст дисципліни та співвідношення цих елементів між собою, визначено зміст поняття «дисципліна», з врахуванням її структурних елементів.

*Ключові слова:* дисципліна, зміст дисципліни, правила, обов'язки, вимоги.

### Аннотация

*Мозолюк-Боднар Л. Н.* Содержание дисциплины: теоретико-правовая характеристика. — Статья.

Рассматривается теоретико-правовая характеристика содержания дисциплины. Выделены

отдельные структурные элементы, составляющие содержание дисциплины и соотношение этих элементов между собой, определено содержание понятия «дисциплина» с учетом ее структурных элементов.

*Ключевые слова:* дисциплина, содержание дисциплины, правила, обязательства, требования.

### Summary

*Mozolyuk-Bodnar L. M.* Discipline content: theoretical and legislative characteristics. — Article.

Theoretical and legislative characteristics of discipline is being considered. Separate structural elements comprising discipline content and correlation of elements are underlined; taking into account structural elements content of «discipline» notion is defined.

*Keywords:* discipline, discipline content, rules, obligations, requirements.

УДК 34.03.347.412

Л. А. Гаманюк

## ПОНЯТИЕ И СТРУКТУРА ЮРИДИЧЕСКОЙ ОБЯЗАННОСТИ

Обязывание является одним из эффективных способов правового регулирования.

Люди, не ведающие своих обязанностей, не в состоянии и блюсти их; люди, не знающие своих полномочий, произвольно превышают их или же трусливо уступают силе; люди, не желающие признавать запретов, оказываются обремененными на правовую неумяемость [1, 24].

Обязанности являются составной частью правового статуса личности.

Существование и реализация прав и свобод неразрывно связаны с определенными обязанностями, которые выступают их оборотной стороной.

В основе права лежит свобода отдельного человека и право заключается в том, чтобы обращаться с другими как со свободным существом. Понятие единения обязанности и права представляет собой одно из важнейших определений, и в нем заключается внутренняя сила государства [2, 288].

Серьезное внимание в своих трудах этому вопросу уделяли многие ученые-правоведы. В частности, наиболее развернутую и глубокую теоретическую проработку юридической обязанности, конструктивные выводы, во многом разделяемые нами, находим в работах С. С. Алексеева, С. Н. Братуся, В. М. Корельского, Н. И. Матузова, А. С. Шабурова и ряда других ученых.

С. Н. Братусь указал, что обязанность, будучи мерой поведения, означает должествование, необходимость этого поведения со стороны обязанного лица.

Долженствование, как и необходимость, в отличие от должного выражает внутреннюю сторону обязанности [3, 11].

Оно позволяет взглянуть на обязанность как бы изнутри со стороны обязанного субъекта, а не государства, установившего должное поведение и озабоченного тем, чтобы оно было исполнено [4, 47].

Обязанность — вид и мера должного поведения [5, 112], необходимость